PÁL ENIKŐ

SEXTIL PUŞCARIU *ÎN* ŞI *DESPRE* DIACRONIE

„Azi suntem conştienţi că, de cele mai multe ori, explicările noastre nu pot fi decât provizorii şi că vor trebui să fie înlocuite cu altele, cu fiecare pas pe care ştiinţa îl face înainte. De aceea, când totuşi încercăm să dăm explicări, voim mai mult să arătăm posibilităţi de înţelegere, să deschidem discuţii, decât să dăm soluţiuni, ştiind că ceea ce e menit să rămână din lucrările noastre nu sunt explicările de amănunt, ci perfecţionarea metodelor de investigaţie şi materialul strâns cu grijă şi redat cu fidelitatea unei fotografii" (Puşcariu 1927–1928, p. 789).

1. Prolegomene

Extraordinara vitalitate a operei lui Sextil Puşcariu constă, printre altele, în caracterul ei mereu actual. Multe dintre ideile formulate de eminentul lingvist şi om de cultură clujean au trecut proba timpului, oferindu-i o bază solidă cercetării curente. De altminteri, adevărata valoare a contribuţiei lui Puşcariu la dezvoltarea lingvisticii româneşti poate fi surprinsă nu atât în contemporaneitatea sa, cât prin prisma unei priviri retrospective, integrând atât etapele premergătoare, cât şi pe cele ulterioare activităţii propriu-zise a lingvistului român, căci „după completarea parcursului sincronic, cea care poate oferi cuprinderea şi înţelegerea întregului care devine este calea metodei diacronice" (Gafton 2015, p. 1).

Considerăm că nu este cazul să insistăm aici asupra fiecărui domeniu de cercetare pe care l-a îmbrăţişat marele savant de-a lungul carierei sale[1], cu atât mai mult cu cât activitatea acestuia este aproape unanim cunoscută, fiindu-i dedicată o bogată literatură de specialitate. Trebuie remarcat însă faptul că problema *diacroniei* reprezintă o preocupare fundamentală şi constantă a lingvistului. În acest sens, elocventă este, de pildă, şi intenţia eruditului român transilvănean de a scrie un manual de „gramatică istorică" a limbii române. Acest rol l-ar fi îndeplinit lucrarea sa de căpătâi intitulată *Limba română*, iniţial gândită în patru volume care, în opinia autorului, corespund celor „patru elemente esenţiale, fără de care o limbă nu se poate realiza", şi anume: „elementul material, adică sunetul rostit, organizaţia, care face pe om stăpân pe limba sa, actul psihic al gândirii şi simţirii, şi actul social, al împărtăşirii gândurilor" (Puşcariu 1940, p. 6–7). Treptat însă, orizonturile şi cercetările lingvistice s-au lărgit, iar acest plan iniţial a fost părăsit de autor, întrucât „pe măsură ce interesul pentru structura limbii creştea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărţii mele" (*ibidem*, p. 6).

[1] Multitudinea preocupărilor sale cuprinde aproape toate ramurile lingvisticii (istoria limbii, dialectologie, romanistică, fonetică şi fonologie, lexicologie şi lexicografie), dar şi istoria şi critica literară.

Caietele Sextil Puşcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 314–326

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

De altminteri, întreaga activitate a lui Sextil Puşcariu stă sub semnul unei epoci de tranziţie[2] de la vechile preocupări la „probleme nouă în cercetările lingvistice", cu care savantul clujean era la curent. Astfel, de pildă, în domeniul fonologiei, se poate observa o trecere a lingvistului de la metoda preponderent diacronică la cea sincronică, după cum autorul însuşi o mărturiseşte:

> „Adevărat că preocupările mele în vremea aceea [primele studii în DR, I, II – nota n.] erau aţintite cu deosebire asupra *evoluţiei* rostirii, de aceea fonologia era pentru mine înainte de toate un capitol al *gramaticii istorice*, ca şi morfologia istorică, adică studiul evoluţiei formelor de declinare şi conjugare, sau sintaxa istorică [...]. Numai mai târziu [studii în DR, VI, VII – nota n., P.E.] am trecut de la ceea ce azi aş numi *fonemică istorică* la *fonemica statică*" (Puşcariu 1959, p. 275).

Odată cu această schimbare de paradigmă, lingvistul român nu părăseşte însă cu totul preocuparea sa pentru diacronie. Fie că o găsim ca metodă de cercetare, fie că o întâlnim sub forma unui principiu de funcţionare a limbii, ideea diacroniei străbate lucrările lui Puşcariu în fiecare etapă a activităţii sale.

Chiar dacă astăzi multe dintre tezele sale pot fi privite ca fiind consacrate, în epoca în care au fost formulate, ele au reprezentat oarecum o noutate. Astfel, regăsim în scrierile sale idei care premerg, de pildă, constituirea fonologiei (Puşcariu 1959, p. 274–275; cf. şi Borcilă 1995, p. 41–43). În ansamblu însă, opera lui Sextil Puşcariu marchează o sincronizare cu gândirea lingvistică europeană.

2. Scurt istoric al conceptului 'diacronie'

Fiecare epocă se constituie individuală şi ca o răsturnare a ideilor anterioare. Însă, deşi revoluţionar, „progresul ştiinţific este profund conservativ" (Frâncu 1999, p. 145). Diferitele curente, şcoli, orientări, tendinţe care abordează limba nu reprezintă o discontinuitate, ci, mai degrabă, se completează reciproc sau, în orice caz, se relaţionează. Astfel, fără pretenţia de a spune lucruri noi, ci numai cu dorinţa de a scoate în relief câteva momente caracteristice, propunem, în continuare, un scurt istoric al conceptului 'diacronie'[3].

Deşi termenul *diacronie*, precum şi formularea explicită a principiului diacronic îi aparţin lui Ferdinand de Saussure, ideea diacroniei nu ia fiinţă odată cu el. Încă de pe vremea când studiile asupra limbii urmăreau scopuri practice s-a observat faptul că limba este supusă unor transformări. Acestor observaţii nu li s-a dat însă atenţia cuvenită şi din ele nu s-au tras concluzii ştiinţifice. Apoi, o distincţie între ceea ce azi numim *diacronie* şi *sincronie* întâlnim, de pildă, la Fr. Thurot (1768–

[2] „Fiecare epocă are o predilecţie deosebită pentru un anumit fel de studii, în oricare ramură a ştiinţii" (Puşcariu 1974b, p. 31), iar „timpul în care trăim însemnează, în cercetările lingvistice, *o epocă de tranziţie*, din care mâne-poimâne se va cristaliza o direcţie nouă" (Puşcariu 1974c, p. 44).

[3] Dincolo de faptul că studiul oricărui fenomen fără a avea în vedere începuturile acestuia ar fi o greşeală atât din punct de vedere ştiinţific, cât şi metodic, parcurgerea concepţiei asupra *diacroniei* care l-a precedat pe Puşcariu este necesară pentru înţelegerea viziunii pe care şi-a format-o lingvistul clujean asupra acestei chestiuni.

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

1832) care diferenţiază două feluri de lingvistică, pentru care el foloseşte termenii de *ordre sistematique* şi *etymologie* (cf. şi Frâncu 1999, p. 20)[4]. Însă această distincţie premergătoare dihotomiei saussuriene a fost ignorată de lingviştii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de cei din secolul al XX-lea. O delimitare similară face şi August Ferdinand Bemhardi (1769–1820) care a fost reluată şi dezvoltată de Wilhelm von Humboldt, iar, prin acesta din urmă, de aproape toţi marii lingvişti din secolul al XIX-lea care i-au precedat pe neogramatici, precum H. Steinthal, A. Schleicher (*ibidem*, p. 20). Apoi, distincţia se întâlneşte, printre alţii, la Baudoin de Courtenay şi la G. von der Gabelentz (cf. şi Munteanu 2005, p. 298–299).

Dar, spre deosebire de toţi înaintaşii lui, F. de Saussure transformă această distincţie într-un principiu fundamental de separare a lingvisticii istorice de cea sincronică (descriptivă). Astfel, potrivit lingvistului genevez, adevărul sincronic nu coincide cu cel diacronic, iar opoziţia între lingvistica istorică şi cea descriptivă e „absolută şi nu suferă nici un compromis" (Saussure 1971, p. 119; trad. rom., p. 100)[5]. Dând prioritate lingvisticii sincronice, F. de Saussure rupe tradiţia lingvisticii secolului al XIX-lea, care acorda atenţie în mare parte sau exclusiv lingvisticii diacronice. În urma lui, mulţi dintre continuatorii săi se retrag în sincronie, trecându-se peste faptul că starea limbii la un moment dat este o fază de evoluţie, nu o fază statică, ci dinamică, că sistemul limbii este în permanentă schimbare (Frâncu 1999, p. 21).

O regândire şi rafinare conceptuală a problematicii diacroniei găsim, apoi, la E. Coşeriu (1997). Potrivit acestuia,

> „antinomia saussuriană se depăşeşte, în acest fel, în sensul propriu al depăşirii, adică «se înlătură» în calitate de contradicţie, dar nu se anulează, ci se menţine ca distincţie. Nu numai ca distincţie între două puncte de vedere (între descriere şi istorie), ci şi ca distincţie reală: între *funcţionarea* şi «*facerea*» limbii [...], între *utilizarea* şi *adoptarea* unui mod lingvistic. *Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic*" (Coşeriu 1997, p. 238).

Cu alte cuvinte, potrivit lui Coşeriu, limba e în orice moment şi sincronică, şi diacronică, căci fiecare etapă a limbii împleteşte elemente ale trecutului cu premise ale viitorului. De altminteri, distincţia *sincronie–diacronie*, observă lingvistul român, nu se referă la planul obiectului (= limba), ci numai la planul investigaţiei (= lin-

[4] De altminteri, denumiri, precum: *static–dinamic*, *descriptiv–istoric* etc. coexistă şi astăzi cu dihotomia numită de F. de Saussure *sincronie–diacronie*, cu privire la studiul limbii.

[5] În mod firesc, acest principiu care opune sincronia diacroniei a fost criticată în repetate rânduri. Astfel, el a fost combătut mai întâi de Meillet (care arată că limba e întotdeauna în mişcare şi că lingvistica statică nu există) şi apoi de alţi lingvişti (vezi Frâncu 1999, p. 20). În fond, concepţia saussuriană asupra dihotomiei *sincronie–diacronie* este explicabilă dacă avem în vedere faptul că Saussure (1971, p. 114–117, 127–129; trad. rom., p. 97–100, 105–106) a conceput această antinomie pornindu-se de la noţiunea de 'valoare', luată din economia politică. Astfel, el crede că toate ştiinţele care lucrează cu noţiunea 'valoare' trebuie să facă distincţie între *static* şi *evolutiv* (cf şi Frâncu, p. 20–21).

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

gvistica). Or, neînţelegerea acestui fapt şi/sau neluarea lui în vedere a dus deseori la erori. Aşadar, numai lingvistica poate fi sincronică sau diacronică, limba e în orice moment creaţie şi repetiţie de modele anterioare (cf. şi Frâncu 1999, p. 21–23)[6].

Privind în ansamblu, aşadar, în cercetările lingvistice a prevalat când diacronismul, când sincronismul, acestea fiind completate de orientările care au încercat să le împace. Printre cele din urmă ar putea fi inclusă şi concepţia lui Sextil Puşcariu. Cercetătorul român adesea se raportează nu numai la înaintaşii lui, dar şi la reprezentanţii unor şcoli lingvistice contemporane lui, arătându-le neajunsurile. Astfel, de pildă, concepţia pozitivistă a şcolii neogramaticienilor o găseşte peste măsură rigidă, bazată mai mult pe „experimente de laborator", iar nu pe „cercetări pe teren", care sunt indispensabile pentru orice demers ştiinţific (Puşcariu 1921–1922, p. 23–24). În mod asemănător, Puşcariu are unele rezerve şi faţă de noua şcoală fonologică de la Praga, care, în opinia lingvistului român, acordă prioritate, în mod excesiv, abordării sincronice.

3. Viziunea lui Puşcariu asupra diacroniei

În exegezele istorico-teoretice asupra operei lui Sextil Puşcariu, deseori se subliniază faptul că lingvistul clujean era format la şcoala neogramaticilor, eventual se vorbeşte despre caracterul „eclectic" al acestuia (Borcilă 1995, p. 38). În mod indiscutabil, preocuparea lui Puşcariu pentru diacronie se poate explica prin formaţia sa, lingvistul intrând în „templul ştiinţei în epoca în care istorismul era stăpânitor", astfel încât „ne dezbrăcăm cu greu de metoda istorică", aşa cum el însuşi mărturiseşte (Puşcariu 1940, p. 3–4). Fundamentul teoretic propriu pe care şi-l dobândeşte Puşcariu nu constituie însă o simplă adoptare a concepţiei acestui curent şi, în realitate, a nici uneia dintre şcolile lingvistice ale vremii[7]. Savantul român reuşeşte să înglobeze mai multe direcţii lingvistice de circulaţie europeană pe care le re-creează într-o manieră proprie.

De altminteri, o caracteristică fundamentală a concepţiei lingvistice a lui Puşcariu o constituie respingerea închistării în orice metodă şi a „spiritului dogmatic" (cf. Puşcariu 1921–1922, p. 19), arătând că „pentru fenomenul lingvistic nu există de obicei o singură, ci mai multe posibilităţi de explicare" (Puşcariu 1940, p. 1). Astfel, Puşcariu se distanţează de înaintaşii lui, urmărind „emanciparea par-

[6] „Limba nu este dinamică pentru că se schimbă [...], ci se schimbă pentru că natura ei este dinamică, pentru că limbajul este o activitate liberă, adică creatoare" (Coşeriu 1997, p. 236). Cu alte cuvinte, limba nu e un sistem realizat, în care au loc schimbări, ci „schimbarea este un proces prin care sistemul «se face»" (*ibidem*, p. 236).

[7] „La începutul carierei lingvistice, viziunea sa e influenţată de pozitivismul neogramatic, care căuta în faptele şi fenomenele lingvistice legile lor de dezvoltare. Cu toate acestea, *nu se încadrează cu exactitate în nici una din şcolile lingvistice ale vremii* [subl. n., P.E.]. [...] De la neogramatici a preluat cercetarea fenomenelor vii, din concepţia etnopsihologică a lui Wundt, ideea importanţei factorilor psihici şi fiziologici, de la Meillet şi Ferdinand de Saussure, ideea rolului factorilor sociali, de la Weigand şi Gillièron, metodologia geografiei lingvistice, iar de la Meyer Lübke metodele şi procedeele lexicologiei" (Vaida 1972, p. 13).

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

ţială de sub unele din ideile dominante ale şcolii în care îmi făcusem ucenicia" (*ibidem*, p. 2). Această emancipare vizează mai ales trei direcţii: „de sub tirania termenului tehnic, de sub metodele împrumutate de lingvişti de la alte discipline şi *de sub istorismul exagerat*" (*ibidem*, p. 2). În acest mod, se deschide o direcţie nouă în lingvistica românească, aşezată pe o poziţie teoretică proprie care integrează şi, în acelaşi timp, depăşeşte teoriile premergătoare.

Ideile lui Puşcariu despre diacronie, ca principiu de funcţionare a limbii şi/sau ca metodă de analiză lingvistică, despre studiul istoric şi/sau evolutiv al limbilor, în general, sau al limbii române, în mod particular, sunt risipite în diverse studii, respectiv în lucrarea sa de mare anvergură, *Limba română* (vol. I şi II). Fie că sunt formulate în mod explicit, fie că ele se găsesc relaţionate cu probleme de fonologie, etimologie, lexicografie sau cu alte probleme de interes filologico-lingvistic, observaţiile lui Puşcariu asupra diacroniei sunt prezente aproape la tot pasul în opera sa.

Din multitudinea trimiterilor la această chestiune reiese faptul că, în viziunea glotologului român, noţiunea 'diacronie' are o accepţie mai cuprinzătoare, am putea spune integratoare, care nu se aplică exclusiv la fenomenul limbii, respectiv la domeniul ştiinţei limbii, ci înglobează şi alte arii de preocupări umane[8]. Susţinând ideea interdisciplinarităţii, Puşcariu observă, de pildă, faptul că istoria şi lingvistica sunt interdependente[9]. Tot astfel, în explicarea fenomenelor lingvistice, el adesea stabileşte paralelisme între studiul (evolutiv al) limbii şi alte domenii, precum medicina[10] sau artele[11], ca să amintim doar câteva dintre cele mai sugestive.

[8] În acest sens, este interesant, de pildă, felul cum el concepe relaţia între studiul evolutiv şi cel descriptiv în cazul istoriei literaturii şi al criticii literare. Astfel, în introducerea istoriei literaturii pe care o elaborează, afirmă că „*metoda evoluţionistă* pe care o urmăm nu ne va împiedica să adoptăm într-o măsură oarecare şi *metoda biografică*, care izvorăşte dintr-o *concepţie individualistă a istoriei* [...]. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-şi alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să prindă pe retină spaţiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întrerupe liniştea fixă a tăriei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge" (Puşcariu 1930, p. 8). Pe de altă parte, analizând activitatea sa de critic literar, „nu putem proceda la o separare rigidă a *istoricului* de *critic*" (Vaida 1972, p. 52), ci „în cadrul studiilor sale, pe tărâmul cercetării literare, *critica* şi *istoria* literară devin un original aliaj de masivă şi profundă unitate" (*ibidem*, p. 70).

[9] „*Istoria* şi *lingvistica* trebuie să lucreze mână în mână completându-se reciproc" (Puşcariu 1974d, p. 93). Astfel, „dacă istoria ne dă [...] explicarea unor fenomene interesante de limbă, limba, la rândul ei, poate să întregească lacunele istorice" (Puşcariu 1940, p. 321). În plus, „*istoria dicţionarului* la noi românii cuprinde aproape toate stadiile de dezvoltare ale dicţionarului în general, dar dă, în acelaşi timp, o imagine în mic a curentelor mai importante pentru *însăşi evoluţiunea noastră culturală*" (Puşcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 43).

[10] „Un medic, vizitând un pacient, îl va cerceta cu de-amănuntul, pipăindu-l şi percutându-l, examinându-i reacţiile, luându-i tensiunea şi făcându-i radiografia, cardiograma şi analizele etc. Dar el nu se mulţumeşte cu acest *examen minuţios*, ci se va informa şi asupra *antecedentelor*, va întreba pe bolnav prin ce boale a trecut, în ce măsură a făcut abuz de alcool, nicotină sau alte toxice, care este partea ereditară şi în ce mediu a trăit" (Puşcariu 1959, p. 279).

[11] „Chiar când extragem o plăcere estetică dintr-o capodoperă, mişcarea *dinamică* e mult mai adaptată înţelegerii noastre artistice decât o *descripţie statică*; ne e mult mai uşor să înţelegem şi să reţinem o *succesiune* decât o *juxtapunere*" (Puşcariu 1974f, p. 326). Tot aşa, „suntem atât de deprinşi

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

3.1. Diacronia ca metodă de analiză

Orientarea spre metodele noi nu duce, în concepţia lui Puşcariu, la abandonarea totală a celor vechi. Astfel, achiziţiile generaţiilor trecute pot fi şi trebuie valorificate, însă acest lucru presupune discernământ şi spirit critic[12]. În opinia lingvistului, la fel trebuie să procedăm şi cu progresele recent dobândite de ştiinţă, pentru a putea evita monopolizarea uneia dintre teoriile existente în defavoarea altora. Pornind de la ideea că atât istorismul exagerat al neogramaticienilor, cât şi sincronismul – văzut la fel de exagerat – al şcolii fonologice recent formate[13] reprezintă căi insuficiente de cercetare, Puşcariu îndeamnă la reconcilierea celor două puncte de vedere.

În acest sens, interesantă este, de exemplu, polemica întreţinută cu Şcoala lingvistică de la Praga. În repetate rânduri, Puşcariu manifestă rezerve sau formulează chiar critică la adresa fonologilor de la Praga şi la adresa lui F. de Saussure, reproşându-le că exclud istorismul din studiul limbii sau, când îl admit, compară numai fazele privite sincronic[14] (Puşcariu 1959, p. 275–282; cf. şi Petrovici 1959, p. IX–X). Astfel, potrivit lingvistului clujean,

> „lingvistica diacronică, care ajunsese la un punct mort, a făcut, de la F. de Saussure încoace, tot mai mult loc lingvisticii sincronice, a cărei adeptă convinsă e şi şcoala «fonologică» întemeiată de N. Trubetzkoy" (Puşcariu 1959, p. 225).

Puşcariu găseşte diferenţe de principiu şi în domeniul strict al fonologiei. Astfel,

> „în opoziţie cu punctul de vedere istoric, pe care mă aşezasem la 1920, este cel reprezentat de F. de Saussure, pentru care fonologia e o «ştiinţă statică», care studiază modificările fonetice ale limbii la un moment dat [...]. El exclude deci din fonologie istorismul [...], după el, fonetica e «o ştiinţă istorică»" (Puşcariu 1959, p. 275).

Tot aşa,

> „în ceea ce priveşte expresia «fonologie» mă depărtez atât de Jakobson [...], cât şi de F. de Saussure, modelul său, după care fonologia e o ştiinţă *sincronică* şi fonetica o disciplină *diacronică*" (Puşcariu, 1974f, p. 323).

să constatăm că totul în jurul nostru e *devenire*, încât, într-o operă literară, gustăm mai mult *acţiunea* decât *descrierea* şi înţelegem mai uşor un fenomen când îi urmărim *evoluţia*" (Puşcariu 1940, p. 4).

[12] Astfel, lingvistul observă, de pildă, că „metoda comparativă a deschis în lingvistică orizonturi mari şi a dat roade din cele mai bogate, mai ales după ce s-a unit cu metoda istorică. Dar amândouă aceste metode – şi cea care stabilea asemănările între limbi, şi cea care căuta să explice geneza şi trecerea fenomenelor dintr-o limbă într-alta – au dus, în mod firesc, şi la exagerări sau la puncte de vedere unilaterale" (Puşcariu 1974g, p. 397).

[13] „Exagera, pe vremea istorismului lingvistic, H. Paul, teoreticianul şcoalei neogramatice, când decreta: «lingvistica e istoria limbii» [...]. Dar nu mai puţin unilaterală e profesia de credinţă formulată de fonologistul W. Doroszewky, care declară că «numai opoziţia poate interesa pe lingvist»" (Puşcariu 1959, p. 277).

[14] „Nici fonologii nu exclud cu totul o fonologie istorică, dar ei o admit numai spre a compara unele cu altele două faze din istoria unei limbi, privită fiecare sincronic. Pe ei nu-i interesează deci tăietura perpendiculară, care relevează diferitele faze ale evoluţiei limbii – oarecum straturile ei geologice – ci numai tăieturile transversale făcute în diferite epoci, care ne permit să cunoaştem structura limbii la mai multe momente date" (Puşcariu 1959, p. 281).

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

Spre deosebire de acesta, pentru lingvistul român

> „fonetica descrie repertoriul reprezentărilor acustice şi arată cum sunt articulate sunetele în diferitele limbi. Ea este prin urmare o ştiinţă *descriptivă* şi utilizează o metodă *sincronică*" (Puşcariu, 1974f, p. 323).

În continuare, el afirmă că, în esenţă,

> „când o lege fonetică intră în conştiinţa subiectelor vorbitoare şi când ea e generalizată de aceştia, avem atunci de-a face cu o lege fonologică" (*ibidem*, p. 325),

iar

> „fiindcă e vorba de un proces, legile fonologice nu pot fi studiate decât în manieră *diacronică*, la fel cum, în general, fonologia formează un capitol al gramaticii istorice a unei limbi" (*ibidem*, p. 325)[15].

De altminteri, pentru a se distanţa de structuralştii praghezi şi pentru a evita o confuzie conceptuală, Puşcariu renunţă, la un moment dat, la termenul de *fonologie*, adoptându-l pe cel de *fonemică*. Deosebirea între lingvistul român şi Cercul lingvistic de la Praga nu priveşte însă numai terminologia sau metodologia, ci, în parte cel puţin, însăşi concepţia pe care şi-o fac despre studiul rostirii (cf. Puşcariu 1959, p. 276). Astfel,

> „noua şcoală din Praga crede că «ceea ce ar trebui să ne preocupe astăzi exclusiv nu e geneza, ci funcţia» [...] totuşi e foarte greu să înţelegi rezultatele unor cercetări «statice» fără un studiu al dezvoltării istorice" (Puşcariu 1974f, p. 325).

Deşi admite şi el că şcoala de la Praga nu pune bariere de netrecut între metodele sincronice şi diacronice, Puşcariu pare a obiecta faptul că praghezii pun accentul – uneori în mod exagerat – pe analiza sincronică a faptelor actuale, considerată de ei ca fiind cea mai bună manieră de a cunoaşte esenţa şi caracterul unei limbi.

Indiferent dacă critica lui Puşcariu este sau nu justificată – să nu uităm că nici fonologia nu a fost exclusiv sincronică[16], şi nici Saussure nu exclude din investigaţie cercetarea diacronică[17] –, apărarea diacroniei, mai ales în epoca în care sin-

[15] În schimb, tratând problema *morfonemului*, pe care îl defineşte drept „continuarea, în conştiinţa gramaticală a subiectelor vorbitoare, a unei legi fonologice" (Puşcariu 1929–1930a, p. 221), lingvistul clujean observă că „dacă, spre înţelegerea unui morfonem e necesară [...] metoda diacronică a cercetării, *morfonologia intră în sistemul sincronic*", fiind de acord cu R. Jakobson pentru care „forma cea mai caracteristică a *proiecţiunii diacroniei în sincronie* e atribuţia unei funcţiuni diferite" (*ibidem*, p. 223).

[16] De pildă, lucrarea lui R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves* (în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", II, 1929), e un studiu de fonologie istorică (Petrovici 1959, p. X). Pe de altă parte, fonologii fac fonetică istorică, dar „nu în sensul istoriei sunetelor luate izolat, ci ca un studiu al sistemelor fonologice care s-au perindat în cursul evoluţiei unei limbi" (*ibidem*, p. X). Or, „adevăratul istorism constă nu în studiul istoric al unor fenomene izolate, ci în acela al sistemelor, al trecerii de la un sistem la altul" (*ibidem*, p. X).

[17] De altfel, antinomia saussuriană *sincronie–diacronie* a fost greşit înţeleasă de mulţi structuralişti, inclusiv de unii elevi ai săi, mai ales indirecţi. Pornind de la ideea lui Saussure, conform căreia

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

cronismul câştiga din ce în ce mai mult teren, rămâne un merit incontestabil al lui Puşcariu. Dincolo de formaţia sa şi de neajunsurile observate în cazul orientărilor contemporane lui, explicaţia faptului că Puşcariu pledează în favoarea cauzei diacronismului are rădăcini mai profunde. Astfel, în viziunea sa, diacronismul nu trebuie neglijat în cercetările lingvistice, din moment ce „raţionăm *istoric* nu numai prin obicinuinţă, ci şi prin natură" (Puşcariu 1974f, p. 325–326).

Pe de altă parte, cu mult înainte de Coşeriu, Puşcariu clarifică dilema îndelungată care deseori constituia miza luptei dintre sincronişti şi diacronişti, atrăgând atenţia asupra faptului că

> „obiectul studiului [...] rămâne neschimbat şi numai unghiul nostru de privire diferă. Statică sau cinetică, *sincronică* sau *diacronică* poate fi numai metoda de cercetare, care nu trebuie confundată cu obiectul de cercetat" (Puşcariu 1959, p. 279).

Iar adoptarea, pe moment, a uneia dintre cele două metode nu trebuie să însemne negarea celeilalte, căci

> „sincronismul şi diacronismul nu sunt inerente [...], ci indică numai diferite metode de investigaţie, care nu se exclud una pe alta, ci se întregesc" (Puşcariu 1931–1933, p. 445).

Cu alte cuvinte,

> „între *structură* şi *evoluţie* nu există o antinomie, ci [...] fenomenul lingvistic se explică şi prin una şi prin alta" (Puşcariu 1940, p. 6).

Astfel, păstrând, în esenţă, dihotomia saussuriană, Puşcariu încearcă să împace armonios idealul şi realitatea, deşi reconcilierea celor două perspective nu este deloc uşoară[18].

Pornind de la constatarea că „un examen static al limbii, fără un studiu retrospectiv al faptelor în evoluţia lor de la origine, nu e capabil să ne informeze exhaustiv" (Puşcariu 1974f, p. 327), Puşcariu conştientizează avantajele pe care perspectiva istorică le are pentru studiul limbii. Astfel,

pentru vorbitorul obişnuit axa succesivităţii nu există, unii continuatori ai lui se retrag în sincronie, neglijând studiul diacronic. Însă, această modalitate de abordare extremistă nu îi aparţine, în fapt, lui Saussure. Spre exemplu, când face distincţia între legi sincronice şi legi diacronice, Saussure nu exclude ştiinţa care studiază acţiunea legilor diacronice. Pentru criticile aduse lui Saussure vezi şi Iordan 1962, p. 293.

[18] Aşa cum observă Puşcariu, fenomenele lingvistice vii deseori pun cercetătorul într-o dilemă. Astfel, de pildă, studierea palatalizării labialelor, aflată în stingere în satul supus cercetării, reprezenta, pentru anchetatorii români, o situaţie problematică din punct de vedere metodic. Întrebarea care se punea, în acest caz, priveşte alegerea între subiectul care mai conserva stadiul vechi al limbii şi cel care atinsese stadiul actual şi care se va perpetua, cel mai probabil, şi pe viitor. Într-o asemenea situaţie, există două posibilităţi: „Acei dintre noi, care suntem partizani ai *metodei diacronice*, îl sfătuiam să caute să salveze formele arcaice, interesante din punct de vedere al evoluţiei limbei, cei ce preferim *metoda sincronică* ceream fixarea stadiului nou atins de majoritatea populaţiei. *Pe toţi e peste putinţă să-i mulţumeşti*" (Puşcariu 1929–1930b, p. 514).

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

„urmărirea unui fenomen până la originile lui ne dă de cele mai multe ori şi explicarea lui, că dacă am izbutit să arătăm cum s-a petrecut un lucru, am dat mai adeseori şi răspunsul la întrebarea de ce e aşa cum îl constatăm" (Puşcariu 1940, p. 4)[19].

Lingvistul clujean nu cade însă în exagerări. Punând în balanţă beneficiile şi rezultatele meritorii pe care metoda diacronică le pune în serviciul progresului ştiinţific, nu pierde din vedere nici pericolele pe care o abordare extremistă le poate purta[20]. Astfel, el constată cu luciditate că

„nu-i mai puţin adevărat însă că obişnuinţa de a privi istoric lucrurile ne-a deformat uneori judecata justă" (Puşcariu 1940, p. 4).

De aceea

„urmărirea unui fenomen în mod diacronic nu trebuie să ne împiedice să vedem lucrurile sincronic" (*ibidem*, p. 4).

Ba mai mult,

„a avea înţelegerea istorică a limbei nu însemnează a privi numai în trecutul îndepărtat, ci şi a recunoaşte schimbările prin care limba trece chiar în momentul când o poţi observa direct" (Puşcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 325).

Aşadar, curiozitatea ştiinţifică a lingvistului n-are voie să înceteze în momentul în care cunoaşte evoluţia unor forme, întrucât acestea pot avea şi un „rol funcţional" în limbă (Puşcariu 1940, p. 5). Cu alte cuvinte,

„observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea *dinamică* a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă şi *static*, prin contrastele ce le prezintă" (*ibidem*, p. 5).

În plus, aşa cum remarcă lingvistul, diacronia poate fi pusă în slujba sincroniei, în sensul că, înţelegerea „firii" (a structurii) unei limbi poate fi înlesnită de cunoaşterea etapelor prin care ea a trecut. Astfel,

„precum râul se face tot mai limpede cu cât ne apropiem mai mult de izvorul său, tot astfel cu cât vom cunoaşte mai de-aproape fazele prin care a trecut limba unui popor, cu atât vom ajunge mai sigur la leagănul ei şi, *cunoscând graiul strămoşilor noştri, vom vedea, ca într-o oglindă, firea lor*" (Puşcariu 1974h, p. 570).

[19] Aceeaşi idee o exprimă şi mai târziu: „Arătarea faptelor şi constatarea raportului structural dintre ele [...] sunt de o mare importanţă pentru aflarea adevărului, dar nu pot îndestula complet dorinţa noastră de a cunoaşte [...]. Prin cunoaşterea genezei şi urmărirea evoluţiei desluşim mai adesea şi cauzele unui fenomen" (Puşcariu 1959, p. 279).

[20] În concepţia lui Puşcariu, o atare eroare de metodă poate reprezenta o ameninţare la adresa însăşi a istoriei naţionale. Cu privire la „leagănul" poporului român, de pildă, lingvistul observă că „dacă istoricii şi cronicarii nu pomenesc de români – nici la nord nici la sud de Dunăre – veacuri multe, e fiindcă *izvoarele nu văd starea*, *ci mişcarea*, fiindcă existenţa românilor în aceste regiuni unde se găseau din vechime era ceva firesc, ce nu trebuia relevat [...]. În cronici se notau *evenimentele*, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone [...]. Întâiele ştiri despre români apar abia când încep şi ei *să se mişte* [...]" (Puşcariu 1940, p. 325).

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

În concluzie, deci, perspectiva *istorică* constituie doar una dintre cele patru laturi sub care limba poate fi privită, aceasta trebuind completată cu „cea sociologică, cea stilistică şi cu cea geografică" care „dau împreună aspectul complet al ei" (Puşcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 335). Mai mult decât atât, diacronia reprezintă o perspectivă completă, deosebit de complexă, în care variaţia se realizează nu numai în timp, ci şi diatopic, diastratic şi diafazic. Încercarea noastră de a despărţi aceste variaţii nu poate fi decât de ordin metodic, cu scopul de a izola unităţile de măsură supuse analizei concrete, şi anume: limbă, dialect, sociolect sau stil (tip de text) (vezi şi Coşeriu 1994).

3.2. Diacronia ca principiu al funcţionării limbii

În mod firesc, *istoricitatea*, *caracterul dinamic* şi *evolutiv*, într-un cuvânt, *diacronia* nu este proprie doar metodologiei de cercetare, ci ea constituie natura însăşi a limbajului uman. Iar faptul că limba se schimbă este conştientizat inclusiv de către subiectul vorbitor. Astfel, de pildă,

> „felul de a gândi al lingvistului despre obiectul studiului său, limba, nu se apropie de exactitate decât atunci când ea este în esenţa sa în armonie cu felul în care subiectul vorbitor îşi înţelege limba; acesta într-adevăr e obicinuit, ca şi savantul, să analizeze; el posedă, ca şi savantul, un simţ gramatical foarte fin şi chiar un *simţ etimologic*" (Puşcariu 1974f, p. 326).

Într-adevăr, caracterul esenţial dinamic al limbii nu necesită demonstraţii particulare, această idee reprezentând deja un loc comun în literatura de specialitate, fiind recurentă şi în opera savantului român. De aceea nu dorim să insistăm prea mult asupra acestei chestiuni. Merită, totuşi, punctate câteva idei ale eruditului român care, în epoca în care ele au fost formulate, sunt oarecum inovatoare. Astfel, trebuie remarcată observaţia pertinentă a lui Puşcariu cu privire la caracterul relativ stabil al limbii române, cel puţin în comparaţie cu celelalte limbi romanice. Astfel, potrivit lingvistului clujean,

> „ceea ce e de mirare însă *nu este faptul că limba s-a schimbat, ci că ea s-a modificat atât de puţin*. Uimitor nu este că un român din Bucureşti vorbeşte altfel decât un roman din Roma sau decât un român din Sighetul Marmaţiei, ci că bucureşteanul de azi rosteşte – de la depărtarea de două mii de ani – *de carne*, întocmai ca strămoşul său roman şi că el se poate înţelege fără greutate – de la distanţa de 800 de kilometri – cu concetăţeanul său din Sighet" (Puşcariu 1921–1922, p. 70).

Or, explicarea acestui conservatism care conduce dezvoltarea limbii în acelaşi sens chiar peste hotare temporale şi spaţiale constituie, în opinia savantului român, adevărata provocare a lingvisticii.

De altminteri, în viziunea lui Puşcariu, limba română nu este, de fapt, „fiica", ci continuarea limbii latine vorbite odinioară în cele mai multe părţi ale Imperiului Roman de Răsărit (Puşcariu 1940, p. 183). În mod firesc, în cursul veacurilor, aceasta a suferit diverse schimbări, în urma evoluţiilor naturale la care este supusă orice limbă în dezvoltarea ei. Permanenta (re)înnoire este inerentă însă nu numai

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

sistemului limbii, dar şi *normei* acesteia, astfel încât „ceea ce azi e dialectal mâne poate fi literar” (Puşcariu 1974e, p. 109, reprodus şi în Vasiliu 2011, p. 140) şi invers. Deşi finalitatea cercetării lingvistice o constituie descoperirea adevărului, farmecul acesteia nu îl dă, în tot cazul, soluţionarea problemelor, ci, uneori, el constă tocmai în căutarea cauzelor şi în perfecţionarea instrumentarului prin care se pot elucida mecanismele de funcţionare a fenomenelor lingvistice vii.

4. Concluzii

Dacă

> „interesul pentru limbă izvorăşte dintr-un mod firesc, precum dorinţa de a asculta o cântare, de a ceti o poezie sau de a rătăci prin potecile unei livezi înflorite, se naşte tot dintr-o aplecare înnăscută în om” (Puşcariu 1974a, p. 15, reprodus şi în Vasiliu 2011, p. 102–103),

considerăm că la fel de naturală a fost şi preocuparea întemeietorului şcolii lingvistice clujene pentru diacronie. Fără să fi elaborat un sistem teoretic bine închegat, precum au făcut-o F. de Saussure sau E. Coşeriu, nenumăratele observaţii ale lui Sextil Puşcariu asupra problemei diacroniei reflectă, totuşi, o concepţie relativ unitară şi coerentă, bazată pe o temeinică pregătire ştiinţifică şi pe o vastă experienţă de cercetare. Cugetările sale asupra acestei chestiuni ne dezvăluie o concepţie profundă şi cuprinzătoare a diacroniei, însoţită de un spirit vizionar. Aportul eruditului român în această direcţie nu a fost însă înţeles ca atare în vremea sa şi, astfel, nu a avut impactul cuvenit asupra dezvoltării ulterioare a lingvisticii. Intuiţiile sale anticipă, de fapt, nu numai unele idei cu privire la domeniul fonologiei, dar şi în ceea ce priveşte teoriile ulterioare asupra diacroniei. Astfel, multe dintre ideile sale vor fi regăsite, de pildă, în doctrina coşeriană, constituind germenii lingvisticii integrale construite de acesta. Într-o perioadă în care diacronia şi sincronia sunt adesea net delimitate, confundându-se planul limbii cu cel al investigaţiei, iar metoda diacronică pare a fi învinsă de cea sincronică, încercarea lui Puşcariu de a reconcilia cele două perspective şi de a reaşeza cercetarea lingvistică pe făgaşul ei firesc şi „corect” constituie o componentă a modernităţii viziunii savantului român. Deşi observaţiile sale nu sunt cu totul „originale”, cel puţin nu în toate cazurile, meritul lui Puşcariu de a fi un precursor al poziţiei echilibrate asupra diacroniei este incontestabil. Dispersarea ideilor sale despre această problematică a făcut, însă, ca ele să nu fie cercetate amănunţit şi, astfel, ca ele să rămână fără ecou.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Borcilă 1995 = Mircea Borcilă, *„Noua cale” a lingvisticii istorice româneşti*, în LR (Chişinău), V, 1995, nr. 5, p. 38–44.

Coşeriu 1994 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*. Cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa”, 1994.

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.
DR = „Dacoromania". Buletinul „Muzeului Limbei Române", I, 1920–1921 (apărut: 1921); II, 1921–1922 (apărut: 1922); III, 1922–1923 (apărut: 1924); IV, partea I şi partea a II-a, 1924–1926 (apărut: 1927); V, 1927–1928 (apărut: 1929); VI, 1929–1930 (apărut: 1931); VII, 1931–1933 (apărut: 1934); VIII, 1934–1935 (apărut: 1936); IX, 1936–1937 (apărut: 1938); X, partea I [şi partea a II-a] (apărut: 1941, 1943); XI (apărut: 1948).
Frâncu 1999 = Constantin Frâncu, *Curente şi tendinţe în lingvistica secolului nostru*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 1999.
Gafton 2015 = Francisc Gafton, *Esenţialitatea diacroniei*, în „Diacronia", 2015, nr. 1, A1 (1–12).
Iordan 1962 = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1962.
LR (Chişinău) = „Limba română", Chişinău, I, 1991 şi urm.
Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Editura Polirom, 2005.
Petrovici 1959 = Emil Petrovici, *Sextil Puşcariu şi problemele de fonologie*. Introducere la Puşcariu 1959, p. VII–X.
Puşcariu 1921–1922 = Sextil Puşcariu, *Din perspectiva Dicţionarului*, III. *Despre legile fonologice*, în DR, II, p. 19–84.
Puşcariu 1926 = Sextil Puşcariu, *Dicţionarul Academiei*. în „Memoriile Secţiunii literare", seria III, tomul III. Mem. 7, p. 195–229 (reprodus şi în Vasiliu 2011, p. 314–348).
Puşcariu 1927–1928 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, în DR, V, p. 744–800.
Puşcariu 1929–1930a = Sextil Puşcariu, *Morfonemul şi economia limbei*, în DR, VI, p. 211–243.
Puşcariu 1929–1930b = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, III, în DR, VI, p. 484–536.
Puşcariu 1930 = Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediţia a II-a, revăzută şi întregită, Sibiu, Tiparul şi Editura Krafft & Drotleff S.A., 1930.
Puşcariu 1931–1933 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, IV, în DR, VII, p. 437–504.
Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1940.
Puşcariu 1959 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R, 1959.
Puşcariu 1974a–h = Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii*. Ediţie îngrijită de Ilie Dan. Prefaţă de G. Istrate, Bucureşti, Editura Minerva, 1974: 1974a – *În jurul dicţionarului limbii române*, I. *Articol introductiv*, p. 14–20 (reprodus şi în Vasiliu 2011, p. 101–108); 1974b – *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, I, p. 31–44; 1974c – *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, II, p. 44–57; 1974d – *Asupra reconstrucţiei românei primitive*, p. 57–102; 1974e – *Raport către comisiunea dicţionarului*, sub „Cuvinte populare şi vechi", p. 102–132 (reprodus şi în Vasiliu 2011, p. 131–169); 1974f – *Fonetică şi fonologie*, p. 322–328; 1974g – *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii române*, p. 360–398; 1974h – *Timotei Cipariu*, p. 567–574.
Saussure 1971 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye. Avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot, 1971 (traducerea românească, după ediţia critică a lui Tullio De Mauro, de Irina Izverna Tarabac, Iaşi, Editura Polirom, 1998).
Vaida 1972 = Mircea Vaida, *Sextil Puşcariu – critic şi istoric literar*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1972.
Vasiliu 2011 = Gabriel Vasiliu, *Sextil Puşcariu şi Dicţionarul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

SEXTIL PUŞCARIU *IN* AND *ABOUT* DIACHRONY
(*Abstract*)

Although Sextil Puşcariu did not construct a well-defined scientific theory of diachrony, his numerous remarks made on this topic, which are scattered throughout his more or less extensive works,

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)

reflect a relatively unitary and coherent conception. His thoughts on *diachrony* – viewed as a research method and also as a principle of language development – reveal us a deep and comprehensive perception of the essence of diachroneity as well as a visionary spirit. As a matter of fact, his intuitions anticipate certain ideas found in subsequent theories of this particular issue. In a period in which diachrony and synchrony are often quite sharply demarcated, the linguistic method being mistaken for language itself, and in which the diachronic study of language seems to be defeated by the synchronic approach, Pușcariu's intent to reconcile these two perspectives and to bring linguistic research back to its natural and "proper" course may be regarded as a component of the modernity of the Romanian scholar's conception.

Cuvinte-cheie: *Sextil Puşcariu, diacronie, sincronie, lingvistică*.
Keywords: *Sextil Puşcariu, diachrony, synchrony, linguistics*.

Universitatea Sapientia
Facultatea de Ştiinţe Economice şi Umaniste
Miercurea Ciuc, Piaţa Libertăţii, 1
enikopaldr@gmail.com

BDD-A22912 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:46 UTC)